

АДАМ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСЫН ТЕРГЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жакупова Г.А., з.ғ.м., оқытушы-лектор

Тұрсын А.А., «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gulima888888@mail.ru

Бұл ғылыми мақалада адам өлтіру қылмыстарының криминалистикалық сипаттамасы олардың жасалуының типтік тәсілдері, жағдайы, іздері, жәбірленушінің және өлтірушінің әлеуметтік-психологиялық сипаттамасы, қылмыскер мен құрбанның арасындағы байланыстары қарастырылған.

Тірек сөздер: адам өлтіру, сот-медициналық сараптама, күдікті, куәгер, криминалистика.

В данной научной статье рассмотрены криминалистические характеристики убийств, типичные методы их совершения, ситуация, следы, социально-психологические, психологические характеристики жертвы и убийцы.

Ключевые слова: убийство, судебно-медицинская экспертиза, подозреваемый, свидетель, криминалистика.

This scientific article examines the forensic characteristics of murders, typical methods of their commission, the situation, traces, socio-psychological, psychological characteristics of the victim and the killer.

Key words: murder, forensic examination, suspect, witness, forensics.

Кісі өлтіру қылмыстарының криминалистикалық сипаттамасы олардың жасалуының типтік тәсілдері, жағдайы, іздері, жәбірленушінің және өлтірушінің әлеуметтік-психологиялық сипаттамасы, қылмыскер мен құрбанның арасындағы байланыстары туралы мәліметтердің үйлесімі болып табылады. Криминалистикалық сипаттаманың аталған элементтері өзара байланысты, бұл тергеу кезінде қолданылады. Тергеуші бір элементті (мысалы, әдіст) белгілей отырып, оқиға болған жерде белгілі бір іздердің және анықтау және алу (жинау) қажет өзге де нақты деректердің болуын болжайды).

Өлтірудің мынадай тәсілдері кеңінен таралған: шаншу-кесу құралдарын, атыс қаруын, дөкір заттарды (оның ішінде ұрып-соғу жолымен) пайдалана отырып, тұншықтыру, суға бату, улану, өртеу, жәбірленушіні биіктіктен лақтыру жолымен, жарылғыш заттарды қолдана отырып, автомобиль немесе темір жол көлігін пайдалана отырып. Адам өлтіру тәсілі-бұл ең алдымен қару-жарақ пен құралдардың сипаттамасы, сондай-ақ оларды қылмысты дайындау, жасау және жасыру барысында қолдану тәсілдері болып табылады [1, 18б.].

Криминалистикалық тұрғыдан алғанда барлық кісі өлтірулер анық болған жағдайда (қылмыс куәгерлері болған кезде) және жасырын, куәларсыз жасалған болып бөлінеді. Сондай-ақ, мәйіттің табылуы; жәбірленушінің жоғалуы; мәйіттің бөлшектенуі немесе жәбірленушінің жеке басын жасырып (зиянсыздандыру, басын жою және т.б.) өлтіруді ажыратады. Жалған жолмен тергеу, сондай-ақ тапсырыстық кісі өлтіру (жалданып кісі өлтіру) жіберу мақсатында Өзін-өзі өлтіруді, жазатайым оқиғаны немесе өзге де оқиғаларды сахналау қолданылған кезде жасырын кісі өлтіруді атап өтуге болады. Кісі өлтірушінің жеке басының сипаттамасы қылмыстың мақсаты мен себептеріне байланысты. Кек алу, қызғаныш, сексуалдық, пайдакүнемдік, бұзақылық себептері кең таралған. Аталған себептер бойынша (қызғаныштан басқа) кісі өлтіретін қылмыскерлер жеке адамның тұрақты әлеуметтік бағыттылығымен ерекшеленеді, өзге де зорлық-

зомбылық қылмыс жасауға бейім, және қылмыскер жиі бұрын сотталған болуы мүмкін.

Адам өлтірудің көпшілігі бойынша қылмыскер құрбандықпен немесе іс-әрекетпен, оның өмір салаларымен байланысты. Құрбанның байланыстары мен өзара қарым-қатынастарын зерттеу адам өлтіруге негіз болатын адамдарды анықтауға мүмкіндік береді.

Көрсетілген криминалистикалық сипаттаманың элементтері іздерде (материалдық жағдайдың өзгеруі) және өзге де нақты деректерде бейнеленеді. Бұл қолдың, аяқтың, құрал-саймандардың, көлік құралдарының іздері, органикалық және минералды текті микробөлшектердің іздері және т. б.

Адам өлтіру жағдайы деп белгілі бір уақытта болып жатқан оқиғалар тетігімен және осы оқиғалардың қатысушыларымен үйлескен жердің сипаттамасы түсініледі.

Кісі өлтіру туралы істер бойынша дәлелдеу мәні мыналарды қамтиды: қылмыс оқиғасы; әрекет ету тетігі немесе әрекетсіздік; адам өлтіру орны мен уақыты; тәсіл, жағдай; құрбанның және айыпталушының жеке басы, олардың өзара қарым-қатынасы мен адам өлтіру себептері; айыпталушының кінәлілігі; айыпталушының жауапкершілік дәрежесі мен сипатына әсер ететін мән-жайлар; зиянның сипаты мен мөлшері; кісі өлтіруге ықпал еткен себептер мен жағдайлар [2].

Дәлелдеу мәніне кіретін мән-жайлар аралық фактілер арқылы белгіленеді. Аталған мән-жайлардың екі тобының жиынтығы тергеу нысанасын құрайды, яғни қылмыстық іс бойынша анықтау қажет. Адам өлтіру туралы іс бойынша: адам өлтіру зақымдалу уақыты және өлімнің басталу уақыты; адам өлтіру орны; мәйіттің табылған жері; адам өлтіру зақымдалу сәтінде қылмыскер болған орны (қашықтықта кісі өлтіру кезінде); мәйіттің бөліктерін мүшелеу, жою, оларды жасыру орны (мәйіттің мүшесімен кісі өлтіру кезінде); адам өлтіру тәсілі белгіленеді.

Адам өлтіру тетігіне байланысты оның әр түрлі элементтері (қылмыскер мен жәбірленушінің орналасуы, жәбірленушінің ізі, ату бағыты және т.б.) анықталуға жатады.

Іс бойынша анықтауға жататын мән-жайлардың әрқайсысының мазмұнын анықтау нақты жағдайда ықтимал нақты деректерді іздестіру жолымен жүзеге асырылады.

Адам өлтіру орнын анықтау үшін: мәйіттің табылған орнын, дене жарақатын (соның ішінде өлімге әкеп соққан) түсіру орнын, мәйіттің орнын ауыстыру іздерін, сондай-ақ мүшелеу немесе жою орнын анықтау қажет. Бұл мән-жайлар процеске қатысушылардан (куәлардан және т. б.) жауап алу, сондай-ақ мәйіттің табылған жерінде іздерді, кісі өлтіру құралдарын, топырақ бөлшектерін және басқа да заттарды мәйіттің киімінде және аяқ киімінде өлтіру орнынан, мәйіттің орнын ауыстыру іздерін, өлтіруші (өлтіруші) іздерін және т. б. анықтау арқылы анықталады.

Адам өлтіру уақыты мәйітті сырттай қарау, оның табылған жерінің жағдайын зерттеу және сот-медициналық сараптама жүргізу арқылы белгіленеді.

Жағдайдың мазмұны оның құрамдас элементтерін зерттеу арқылы белгіленеді. Егер қылмыс құрбанның тұрғын үйінде жасалса, онда: мәйіт табылғанға дейін тұрғын үйге кіретін немесе одан шығатын соңғысының кімді көргенін; осы уақытта отбасы мүшелері, жәбірленушінің көршілері қайда болғанын; жәбірленушімен жанжал жасаған адамдар қайда болғанын; кісі өлтірушінің тұрғын үйге кіру тәсілін анықтау қажет.

Адам өлтіру кезінде жұмыста өзін өлтіргенмен байланыста болған адамдар, сондай-ақ онымен байланысты емес қатынастарда болған адамдар және қылмыс жасалған кезде олардың тұрған жері белгіленеді.

Қорқытып алумен ұштасқан кісі өлтіруді тергеу кезінде: жәбірленушінің кәсіпкерлік немесе қызметтік қызметі, оның іскерлік және өзге де байланыстары, жәбірленушіде болған елеулі материалдық құндылықтар туралы хабардар адамдар тобы егжей-тегжейлі анықталады.

Адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша жасалған кісі өлтіру қылмысын тергеуде қылмысқа дейін, уақытта және одан кейін өлтірушінің бірлескен қызметі туралы куәландыратын аралық фактілерге ерекше назар аударылады. Осы

адамдардың сөз байласуды тікелей немесе жанама куәландыратын мінез-құлық актілері белгіленеді, олар, қылмысты дайындау бойынша, қылмыстық нәтижеге қол жеткізу бойынша бірлескен немесе келісілген іс-әрекеттер [3,476.].

Адам өлтіру тәсілі мен себептеріне байланысты өзге де аралық фактілер ашылады және анықталады.

Тергеудің бастапқы кезеңі шұғыл тергеу әрекеттерін және адам өлтірудің нақты жағдайлары туралы мәліметтерді анықтау және жинау жөніндегі жедел-ізвестіру іс-шараларын қамтиды. Дәлелдемелерді іздеу, алу және тіркеу, сондай-ақ бағдарлаушы ақпаратты анықтау мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

а) іздерді, заттай және өзге де дәлелдемелерді, алынған ақпаратты кейіннен пайдалана отырып, қылмыс оқиғасы туралы мәліметтер көздерін анықтау мақсатында оқиға болған жерді және оған іргелес жерлерді зерттеу;

б) өлген адамның жеке басын зерттеу: тірі кезінде енгізілген қатынастар жүйесі; адам өлтіру себептерін қалыптастыру үшін негіздерді анықтау;

в) күдіктінің жеке басы туралы материалдар жинау. Куәгерсіз кісі өлтіру кезінде – өлтірушінің жеке басы туралы болжаулар жүйесін құру, тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру іс-шараларын үйлестіру және осы болжауларды тексеру [4,286.].

Мәйіт табылған барлық жағдайларда бастапқы шұғыл тергеу әрекеті оқиға болған жерді тексеру болып табылады.

Оқиға болған жерді тексеру - ол іс бойынша тергеу нұсқаларын құруға негіз болатын дәлелдемелік ақпаратты жинау құралы. Тергеушінің негізгі міндеті-оқиға механизмін белгілеу және табылған іздер мен жағдайды жалпы тексеру.

Тексеріске сот-медициналық сарапшы, полицияның жедел қызметкерлері, криминалистикалық техника саласындағы маман қатысады. Сарапшы жәбірленушіге көмек қажет пе, жоқ па екенін анықтауға және бұл туралы тергеушіге хабарлауға тиіс. Осының алдында тергеуші оқиғаның сипаты туралы, оқиға орнына келгенге дейінгі жағдайдағы өзгерістер туралы алғашқы ақпарат алады. Көргендермен және өзге де азаматтармен әңгімелесулерді әрқайсысымен жеке өткізу қажет, бұл олардың бір-біріне әсерін жояды, сенім элементін және ақпараттың таратылуына кедергі жасайды.

Мәйіттің табылған жерін тергеуші алдын ала шолу кезінде оймен анықтайтын секторлар бойынша қарау керек. Бөлу өлшемі оқиға орнының түйіндері болып табылады. Тексеру жоспарланған, мақсатты болуы тиіс. Басқа қателіктер мен іздерді жоғалтуға әкеп соғады.

Адам өлтіру орнын қарау кезінде мәйіттің орналасуын, адам өлтіру құралын, оны қолдану іздерін дәл өлшеу қажет. Мәйітті тексеру әдетте бүкіл тергеу әрекетінің орталық бөлігі болып табылады. Мәйіт мүмкіндігінше төрт жағынан табылған қалыпта суретке түсіріледі, оның қоршаған жағдайға қатысты орналасқан позициясы тіркеледі. Мәйіттің жату қалпы, дененің, қолдың, аяқтың, бастың орналасуы егжей-тегжейлі белгіленеді. Егер тексеру басталғанға дейін іздің тергеуші келгенге дейін өзгергені белгілі болса, онда бұл алғашқы жағдайын, сондай-ақ оны қашан, кім және қандай мақсатта өзгерткендігін көрсете отырып, тексеру хаттамасында белгіленеді.

Мәйітті одан әрі қарау реті мынадай: киімдегі микробөлшектер, шағын бөліктер; мәйіттің құбылыстары; мәйіттің және дененің зақымдануы; тікелей мәйіттің жанындағы қан іздері; мәйіттің астындағы беті және ондағы іздер.

Мәйітте табылған бөтен заттар, шағын бөлшектер, өзге де іздер суретке түсіріледі, нақты орналасқан жері көрсетіліп алынады және жазылады.

Адам өлтіру тәсілдері мен жағдайына байланысты тексерудің ерекшеліктері бар (өткір қарумен зақымдалғанда, асылып өлген кезде, жыныстық ниетпен кісі өлтіргенде және т. б.).

Егер сол жерде кісі өлтіру құралы қалған болса, онда ол суретке түсіріледі, оның жағдайы тіркеледі, ондағы қол саусақтарының іздері және бөгде микробөлшектер анықталады.

Тексеру барысында өлтірушінің жеке басы туралы барлық ақпарат жиналады: трасологиялық іздер, заттар, биологиялық текті іздер, түрлі микроболшектер.

Мәйіттің табылған жерін тексерудің мәні зор. Алайда, оны жүргізу практикасында типтік қателер мен олқылықтарға жол беріледі, оларға мыналар жатады: уақытында тексерілмеу (адамның жоғалуы туралы істер бойынша жиі); қажетті мамандардың қатысуынсыз тексеру (көбінесе техник-криминалист); тексеруде мақсатқа сай еместігінің болмауы (жоспарсыздық салдарынан); бір нұсқаның әуестенуі; тексеру шекараларының негізсіз тарылуы (мәні бойынша тек мәйіттер ғана қаралады); барлық қажетті объектілер алынбайды, ал алынып тасталғандар іс жүргізу талаптарын сақтамай буып-түйіледі; тексерудің толық болмауы.

Тексерумен қатар және одан кейін тікелей деректер алуға бағытталған жедел-іздік шаралары жүзеге асырылады: адам өлтіру куәгерлерін және оқиға жасалғаннан кейін көп ұзамай қабылдаған адамдарды анықтау; адам өлтірушінің жеке басын анықтау және оны ұстау; белгісіз адам туралы, жәбірленушінің жеке басы, адам өлтірушімен өзара қарым-қатынасы туралы, жәбірленушіні соңғы тірі көрген адамдар, соңғысының ниеті мен әрекеттері туралы ақпарат жинау.

Кісі өлтірушіні іздестіру жедел қызметкерлер, ішкі істер органдарының кезекші бөлімдері жүзеге асыратын жедел-іздік шараларының кешенін қамтиды. Іздеу адам өлтіру ауданында болған адамдарды анықтаудан басталады; адам өлтіруге күдікті адамдарды анықтаудан (оларды және өзге де ақпаратты қабылдаудан); бөгеуіл іс-шараларын жүзеге асырудан; оқиға болған жерден кету ықтимал жолы бойынша қудалаудан басталады.

Айқын еместік жағдайда жасалған кісі өлтіру тергеуінде «Адам өлтіру жерін зерттеу» тактикалық операциясы үлкен маңызға ие. Оның негізгі мақсаты-оқиға орнына тікелей жақын орналасқан аумақта болған барлық адамдарды адам өлтіру кезінде және тікелей одан кейін анықтау. Операцияға қажеттілік бастапқы ақпарат негізінде қылмыскердің жеке басы туралы бірнеше нақты божауын құруға негіз болмаған және кісі өлтіруге қатысты бірдені қабылдай алатын куәгерлер туралы деректер болмаған кезде туындайды. Зерттеуге жататын жергілікті жердің шекаралары оның сипаттамасы мен кісі өлтіру жағдайлары ескеріле отырып айқындалады. Тергеуші алынған ақпаратты іс жүргізу жолымен тексереді.

Сот-медициналық сараптаманы тағайындау, әдетте, оқиға болған жерді тексергеннен кейін бірден жүзеге асырылуы тиіс. Сарапшы шешетін негізгі мәселелер: жәбірленушінің өлімінің себебі мен уақыты; мәйіттегі дене жарақаттары, олардың оқшаулануы, қару-жарақ және түсіру уақыты және т. б. Кісі өлтіру тәсіліне байланысты онымен байланысты мәселелер қойылады.

Сот-медициналық сараптама сарапшының алдын ала мәліметтерді зерделеуінен, мәйіттің ашылуынан және жағдайға байланысты қосымша зертханалық зерттеуден тұрады: гистологиялық, химиялық және т. б.

Тергеудің бастапқы кезеңінде куәгерлерден, мәйітті бірінші тапқан адамдардан жауап алады. Тергеу жағдайының сипатына қарай күдіктіден жауап алу, оны куәландыру және өзге де іс-әрекеттер жүргізілуі мүмкін.

Бастапқы тергеу әрекеттерінің және жедел-іздік шараларының нәтижелері іс бойынша тергеу нұсқаларын құруға негіз болып табылады. Күдікті белгілі болған жағдайда (және жиі ұсталған) кісі өлтіру кезінде негізгі назар кісі өлтіру себептері туралы болжамдарды жасауға және тексеруге бөлінеді. Кісі өлтіру механизмі туралы болжамдар ұсынылады және тексеріледі. Кісі өлтіру механизмі туралы болжамдар ұсынылады және тексеріледі. Айқын кісі өлтіру жағдайында бұл жағдайды анықтау өте қажет, себебі күдікті жиі бірден, ал кейіннен әр түрлі ақталу жағдайларын (қажетті қорғаныс, күшті жан толқу және т.б.) көрсетеді. Кез-келген жағдайларда адам өлтіру тәсілі, себептері және адам өлтірушінің жеке басы туралы өзара байланысты болжау салынып, тексеріледі. Негізгі болжамы бұл кісі өлтірушінің жеке басы туралы болжам болып табылады [5].

Адам өлтіруді тергеуді жоспарлай отырып, тергеуші тергеу және өзге де әрекеттердің бірнеше үлгілерін болжай алады. Талдау, бағалау және ең оңтайлы нұсқаны таңдау қажет. Айқын емес жағдайларда жасалған кісі өлтіруді тергеудің бастапқы кезеңінде бағыттар бірнеше болуы мүмкін.

Тергеудің бастапқы кезеңінің типтік тергеу жағдайларын білу тергеушіге өлтірудің негізгі жағдайлары туралы тергеу нұсқасын жасауға және тергеу бағытын негізді түрде таңдауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе адам өлтіру белгілері анық болған жағдайда қылмыстық іс дереу қозғалады. Тергеудің мынадай типтік жағдайлары ерекшеленеді.

1. Адам өлтіру ашық, айқын жағдайда жасалды. Өлтіруші белгілі, жиі дереу ұсталды. Тергеу басында жиі дәлелдер, кінә нысаны түсініксіз. Тергеудің бірінші кезеңінде тергеушінің назары негізінен кісі өлтіру тетігі туралы қорытындыны негіздейтін барлық іздер мен заттай дәлелдемелерді анықтауға және іс жүргізу тіркеуіне бағытталған. Тергеудің бастапқы кезеңінің әдеттегі моделі: оқиға болған жерді тексеру, сот-медициналық сараптама тағайындау, куәгерлерден жауап алу, күдіктіден жауап алу, оны куәландыру.

2. Кісі өлтіру куәларсыз жасалды (немесе олар тергеудің бастапқы кезеңінде анықталмаған). Адам өлтіруші туралы көптеген нұсқалары бар. Оқиға болған жерді тексерудің толықтығы мен мұқияттылығы ерекше маңызға ие болады; оқиға болған жерге іргелес жатқан жер зерттеледі; жедел-ізвестіру жұмыстарының көлемі маңызды. Оқиға болған жерді қарап, сот-медициналық сараптама тағайындалғаннан кейін мәйітті бірінші болып тапқан адамдардан, жәбірленушінің туысқандарынан, жәбірленушіні соңғы тірі көрген адамдардан жауап алу жүргізіледі.

3. Кісі өлтіру куәларсыз жасалды, мәйіт танылмаған немесе зақымдалмаған мәйітті сыртқы келбеті бойынша тануды қиындатады. Жәбірленушінің жеке басы туралы болжамдар жасалып, оны анықтау тергеудің бастапқы кезеңінің едәуір бөлігін алады.

4. Кісі өлтіру беймәлім жағдайда жасалды, мәйіттің бөлшектенуімен және мәйіттің бөліктерін әртүрлі жерлерде жасырып тастаумен сүйемелденеді. Мұндай кісі өлтіруді тергеуде маңызды: буып-түю заттарын егжей-тегжейлі бекіту, мәйіттің бөліктері табылған жерлерде оларды қалдырудың болжалды уақытында жүрген адамдарды анықтау, өлтірілген адамның жеке басы туралы болжам жасау, ал оны анықтағаннан кейін-өлтіру фактісін жасыру қажет болған адамдар туралы нұсқаларды ұсыну, айыптаудан қорқу болып табылады.

5. Басқа тергеу жағдайлары адам өлтіру туралы бірден қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді, сондықтан қылмыстық іс қозғаудың алдында тексеру жүргізіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тапалова Р. Б. оқу-тәжірибелік құрал Криминалистика // Қазақ университеті 2012г. 230 б. ҚАЗАҚСТАН [Аннотация:annotation491.docx]

2. Сот-сараптама қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044>

3. Тапалова Р.Б., Даубасова С.Ш., Арын А.А. Сот-сараптамасының нормативтік-құқықтық негіздері: оқу-әдістемелік құрал. 1- басылым – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 200 бет.

4. Александров И. В. Криминалистика. Тактика и методика. Задачник. Учебное пособие. М: Юрайт, 2017. 354 с.

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>